

„AFACEREA SOKAL” ȘI CONSTRUCTIVISMUL SOCIAL

„SOKAL AFFAIR” AND SOCIAL CONSTRUCTIVISM

Constantin STOENESCU, ORCID: 0000-0002-3235-7771

Facultatea de Filosofie,
Universitatea din București

CZU: 1:316:165

e mail: constantin.stoenescu@filosofie.unibuc.ro

Alain Sokal published in the year 1996 the paper “Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Mechanics” through which he aimed to test the partisan sensitivity and conformist superficiality of the editors towards a text that flattered their ideological prejudices. In fact, the study is a parody of post-modern thought disguised as the promise of revealing the philosophical and political implications of twentieth-century physics. The main targets are:

1, Misuse of scientific and mathematical concepts by philosophers, psychologists and writers, especially from the French cultural space, such as Jacques Lacan, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Gilles Deleuze, Jean Baudrillard;

2. The relativistic tendencies in the philosophy of science exemplified by Thomas S. Kuhn, Paul Feyerabend, the “Hard Program” of David Bloor and Barry Barnes, the social constructivism proposed by Bruno Latour.

My goal in this paper is to briefly analyze to what extent Sokal’s critical arguments are valid for the case of social constructivism elaborated by Bruno Latour. and to outline the critical debate produced by the actors network theory.

Keywords: *Alain Sokal, post-modern thought, Bruno Latour, social constructivism, actors network theory*

Alan Sokal a publicat în anul 1996 în *Social Text*, o revistă de studii culturale post-moderne, editată de o universitate americană, un articol intitulat „Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Mechanics” [1] prin care își propunea să testeze sensibilitatea partizană și superficialitatea conformistă a editorilor față de un text care flata prejudecățile lor ideologice. De fapt, studiul este o parodie a gândirii post-moderne mascată sub promisiunea dezvăluirii implicațiilor filosofice și politice ale fizicii secolului al XX-lea. Sokal denunță hegemonia dogmatică a concepției raționaliste post-iluministe cu privire la existența obiectivă a unei lumi externe cu proprietăți independente de subiectul cunoscător și la posibilitatea cunoașterii legilor necesare și eterne ale naturii prin urmarea consecventă a metodei științifice. Sokal

pretinde că această dogmă a fost subminată de fizica modernă și că realitatea fizică este un construct social și lingvistic. Drept urmare, conchide Sokal, fizica cuantică nu doar că se alătură altor noi domenii ale cercetării umaniste care duc în direcția respingerii post-moderne a obiectivității, ci oferă și temeiurile edificării unei științe postmoderne eliberatoare care urmează să fie pusă în slujba progresului politic. Sunt propuse analogii stranie între domeniul fizicii cuantice și cel al politicii, dar care sunt ambalate erudit într-un vocabular utilizat de post-modernism.

„Știința post-modernă” este inventată și construită de Sokal pornind de la dominantele discursului post-modern și de la cerințele formale ale citării principalelor autori care au adus contribuții în domeniu. Sokal identifică cinci caracteristici ale acesteia care, fiecare în parte, ar fi acceptabilă într-un context corect al argumentării, numai că ele sunt combinate într-un discurs care, deși pare să fie deschis spre noutățile de factură post-modernă, este un simulacru de rigurozitate și coerență, frizând chiar absurdul prin asocierile de idei propuse. Problema este că fascinația discursului poate ascunde asemenea monstruoziități intelectuale pe care numai o persoană cu expertiză le poate sesiza.

De aceea, avertizez că tot ceea ce urmează în acest paragraf este o asemenea construcție seducătoare discursiv, dar care, privită din perspectiva conținuturilor cognitive vehiculate, a compozitului rezultat și a corectitudinii științifice, este echivalentă cu o trecere în domeniul lipsei de sens și al contradicțiilor inerente.. Așa-numita „știință post-modernă” este caracterizată prin următoarele [1, pp. 227-229]:

- Pune accent pe ideile de nelinearitate și discontinuitate, așa cum se întâmplă în cazul teoriei haosului, teoriei tranziției de fază și al gravitației cuantice. În același timp, reprezentanții feminismului au semnalat nevoia unei analize adecvate a fluidității, în particular a fluidității turbulente. O sinteză este posibilă între cele două domenii, iar teoria matematică a catastrofelor ar putea fi un bun instrument.

- Știința post-modernă deconstruiește și transcende distincția cartesiană dintre Umanitate și Natură, Subiect și Obiect. Mecanica cuantică a subminat deja această metafizică tradițională și a arătat că subiectul și obiectul interacționează.

- Știința post-modernă depășește categoriile ontologice și ierarhiile stabilite de știința modernă bazate pe un model individualist și esențialist, în favoarea unei abordări de tip contextual și holistic, bazată pe recunoașterea interdependențelor și a fluxurilor dintre diferite niveluri ale existenței.

- Știința post-modernă propune o nouă paradigmă epistemologică în care interdisciplinaritatea devine primordială, depășindu-se vechea abordare disciplinară.

- Știința post-modernă respinge autoritarismul și elitismul științei moderne, propunând un model democratic al pluralismului metodologic și al acceptabilității diverselor descrieri ale lumii.

O persoană inițiată în filosofie și știință va sesiza imediat că, în ciuda faptului că unele remarci sunt corecte și trimit către teorii redutabile din știința și gândirea contemporană, ceea ce rezultă este un amestec contradictoriu care duce la perplexitate. Totuși, articolul lui Sokal a fost considerat o contribuție relevantă și a fost receptat favorabil

în mediile umaniste, în special ale literațiilor post-moderni. A apărut exact situația pe care Sokal o anticipase și care îi era convenabilă pentru a susține că a dezvăluit astfel ignoranța plină de prețiozitate care domină persistent în lumea literară. De fapt, în ciuda pretențiilor lor de excelență, editurile declarate cele mai serioase ajung să publice texte absurde, ceea ce este o dovadă a declinului rigurozității și onestității în special în domeniul umanioarelor.

Articolul lui Sokal a stârnit rumoare și controverse după ce autorul a dezvăluit capcana pe care a întins-o prin publicarea lui [2]. Totodată, împreună cu Bricmont, Sokal a clarificat direcțiile principale în care își îndreaptă critica împotriva imposturii intelectuale [3]. Sunt avute în vedere două aspecte:

1, Utilizarea greșită a conceptelor științifice și matematice de către filosofi, psihologi și literați, în special din spațiul cultural francez, așa cum ar fi Jacques Lacan, Julia Kristeva, Luce Irigaray, Gilles Deleuze, Jean Baudrillard;

2. Tendințele relativiste în filosofia științei exemplificate de Thomas S. Kuhn, Paul Feyerabend, „Programul tare” al lui David Bloor și Barry Barnes, constructivismul social propus de Bruno Latour.

Între cele două tendințe avem însă o legătură logică slabă, pentru că a fi relativist nu presupune folosirea greșită a conceptelor. Poți să fii relativist și să folosești corect conceptele. după cum folosirea greșită a conceptelor poate fi exersată în orice direcție. Sokal și Bricmont recunoasc că a doua tendință este mai mult decât o simplă eroare deoarece presupune o anumită concepție filosofică.

Cred că în primul caz diagnosticul este ușor de pus. Într-adevăr, este corectă suspiciunea de folosire greșită a conceptelor, dar cu adăugarea unei anumite condiții care, dacă nu este îndeplinită, neutralizează atacul critic: eroarea apare atunci când avem o folosire speculativă a unor concepte care provin din știință sau filosofie și care sunt extrase din rețeaua lor conceptuală specifică pentru a le da alte conotații, diferite de cele inițiale ce le erau proprii. Conceptele sunt incluse compozițional în alte rețele și lexicoane care sunt construite speculativ. O cercetare a acestor aspecte nu a fost încă făcută, părțile combinate retrăgându-se în propriile redute, așa că le respect non-combat-ul.

În acest studiu mă voi referi doar la unul dintre proiectele filosofice relevante pentru a doua tendință, cea relativistă, și anume, constructivismul social elaborat de Bruno Latour. Împreună cu Steve Woolgar, Michel Callon și John Law, urmați apoi de Steven Yearley și R. Evans, Latour a elaborat așa-numita teorie a rețelei de actori (actor network theory) [4]. Potrivit acestei teorii, structurile, procesele și evenimentele sociale, fie ele organizaționale, științifice și tehnologice, sunt descrise cel mai bine și explicate adecvat pornind de la o rețea de relații care se stabilește între oameni și non-oameni (lucruri sau obiecte). Semioticii tradiționali care studiază relații de sens și de tip conceptual, i se adaugă și una materială care ia în considerare relațiile complexe dintre oameni și obiecte, așa cum ar fi, de exemplu, oamenii dintr-o instituție, ideile care circulă, birourile în care ei lucrează și baza materială de care dispun, așa cum ar fi computerele. În cazul lui Latour principalele surse sunt semiotica generativă a lui Algirdas Greimas,

etnometodologia lui Harold Garfunkel și teoriile sociologice ale lui Émile Durkheim și Gabriel Tarde.

Bruno Latour și Steve Woolgar au descris pe larg în *Laboratory Life* [5] rezultatele unei cercetări asupra practicii științifice desfășurate în laboratorul de neuroendocrinologie de la Salk Institute din California, acesta fiind un laborator privat, non-profit, înființat de Jonas Salk sub consilierea lui Jakob Bronovski și Francis Crick, organizat după principiile unui laborator care creează cele mai bune condiții pentru performanță în cercetarea științifică. Latour și Woolgar susțin că rezultatele cercetării lor asupra practicii științifice de laborator dovedesc că perspectiva tradițională asupra cercetării științifice, bazată pe concepția tradițională asupra metodei științifice și pe modelul standard al teoriei științifice, potrivit căreia experiența este criteriul pe baza căruia o teorie este testată pentru a fi acceptată sau respinsă, nu este confirmată și nu poate fi susținută pe baza practicii științifice. Un experiment produce doar date neconcludente deoarece, așa după cum cei doi au observat că se întâmplă în comunitatea științifică, diversele abateri sunt puse pe seama aparaturii utilizate sau a procedurilor urmate în desfășurarea experimentului.

Criticile formulate de cei doi sunt îndreptate nu doar împotriva diverselor versiuni ale modelului standard al teoriei științifice propuse de reprezentanții Cercului de la Viena, ci și împotriva modelului falsificaționist elaborat de Karl Popper sau a celui de tip holist propus de Quine. Pe de altă parte, critica dezvoltată de Latour și Woolgar vine în continuarea tezelor *Noii filosofi a științei* și a „Programului tare” din sociologia cunoașterii științifice. Mai mult, pornind de la o idee a lui Gaston Bachelard, cei doi formulează teza că obiectele cercetării științifice sunt construite social în laborator de către cercetătorii care interacționează între ei și cu obiectele și instrumentele din laborator. Nu putem să atribuim existență acestor obiecte independent de instrumentele care le măsoară proprietățile și de mințile care interpretează rezultatele acestor măsurători. După Latour și Woolgar știința nu trebuie reconstruită rațional și normativ ca o procedură sau ca o metodă bazată pe un set de principii, ci ca o cultură sau asemenea unei culturi, așa cum fac antropologii. Activitatea științifică nu este nimic altceva decât un sistem de practici culturale specifice, tradiții și credințe.

Cercetările prezentate în *Viața de laborator* ar dovedi, pretind Latour și Woolgar, că instrucția științifică dintr-un laborator, acea întregă activitate de formare la care participă discipolii și cercetătorul senior, este consacrată mai degrabă învățării modului în care trebuie să decidem subiectiv cu privire la datele experimentale pe care le luăm în considerare și cele pe care le ignorăm. Așadar, nu ne-am afla pe un parcurs alcătuit din etapele „științei normale”, ale apariției anomaliilor și ale cercetării extraordinare, așa cum arătase anterior Thomas Kuhn, ci normalitatea este de fapt un mediu al învățării încărcat de subiectivitate. Dacă anterior se acceptase că orice fapt este încărcat teoretic și că orice experiment este ghidat de prejudecăți, Latour și Woolgar merg mai departe în direcția accentuării caracterului subiectiv al cercetării și susțin că, așa cum li s-a întâmplat și lor, un observator extern al activității dintr-un laborator va constata cu surprindere că nu avem de-a face cu o cercetare lipsită de prejudecăți orientată exclusiv spre scopul

descoperirii adevărului, ci cu punerea la lucru a unui mecanism prin care sunt ignorate datele experimentale care vin în contradicție cu teoriile acceptate la un moment dat.

Cercetările lui Latour au fost plasate în „Al treilea val de studii asupra științei”, care începe cu expertiza interactivă de tip antropologic și duce până la discuții cu privire la legitimitate și la participarea publicului la luarea deciziei în știință. Latour explică faptul că cercetarea pe care a inițiat-o este analoagă aceleia întreprinsă de un antropolog care cercetează un trib, trăind în mijlocul lui, și care încearcă apoi să înțeleagă sistemul de credințe al membrilor tribului, ritualurile, diversele atitudini și manifestări. De asemenea, antropologul ia în considerare și diversele aspecte de natură materială ale vieții, de la locuire la artefacte. Tot așa funcționează și o comunitate științifică, fiind alcătuită din oameni vii, care au credințe și prejudecăți, interese și viziuni încărcate de subiectivitate, iar produsele muncii lor, chiar dacă au un aspect formal, presupun și ele anumite alegeri care sunt făcute pe baza unor angajamente subiective. Ca urmare, relațiile oamenilor de știință nu sunt simple înregistrări neutre ale unor observații, ci construcții sociale care rezultă dintr-un proces interactiv de tip semiotic în care se dă sens diverselor propoziții asertate.

Un exemplu dat de Woolgar [6] poate fi relevant în această privință. Jocelyn Bell, o studentă stagiară la laboratorul de radioastronomie de la Cambridge, a observat spre sfârșitul anului 1967 apariția unei „cocoașe” pe imaginea înregistrată de aparatul care urmărea quasarii. Woolgar, după discuții cu Bell, a considerat că raportul de cercetare al acesteia ar putea fi interpretat în mai multe feluri. Astfel, sociologii interesați de norme s-ar putea întreba dacă normele universale sunt sau nu respectate în situații în care avem o competiție între cercetători. Aceasta ar însemna că raportul de cercetare al lui Bell, considerat ca atare, trebuie privit din perspectiva competiției pentru prioritate în cercetare. O altă interpretare ar porni de la circumstanțele epocii care au făcut ca observațiile lui Bell să pară remarcabile. Care erau constrângerile tehnice în domeniul radioastronomiei care au făcut ca observațiile lui Bell să fie considerate semnificative? Aceasta ar însemna că organizarea cercetării la Cambridge și dispute anterioare devin relevante pentru a înțelege modul în care erau făcute și comunicate observațiile, precum și de ce erau luate în discuție anumite interpretări ale faptelor și nu altele. Se poate presupune că dacă lucrurile ar fi stat altfel în aceste privințe, atunci observațiile ar fi fost interpretate diferit sau poate nici nu s-ar fi produs. Practic, dacă supravegherea înregistrărilor ar fi fost realizată automat sau dacă Bell ar fi fost o persoană rutinată, adică socializată suficient în propria comunitate de cercetare, astfel încât să creadă că este imposibilă o recurență persistentă a „cocoașei” și, deci, așa ceva nu poate fi observat pentru că nu se poate întâmpla, atunci descoperirea pulsarilor ar mai fi trebuit să aștepte. Prin urmare, dacă este acceptată interpretarea propusă de Woolgar, atunci putem spune că observarea în premieră a unui pulsar de către Bell este un caz exemplar pe baza căruia putem susține teza că observarea unui fapt nu este doar o activitate psihică specifică percepției, ci depinde de forțe sociale externe care influențează decisiv procesul de observare. Drept urmare, vom conchide că asemenea evenimente precum observațiile lui Bell nu sunt

doar simple fenomene psihice de percepție, ci procese complexe în care interferează factori externi de natură socială și culturală. Aceasta înseamnă că nu trebuie să luăm în considerare numai raportul de cercetare al lui Bell potrivit căruia s-a înregistrat o anumită anomalie observațională, ci și ce metode de observație a folosit, precum și de ce a ales una dintre metodele disponibile. Pe scurt, haosul perceptual este organizat printr-o construcție socială care depinde de toți factorii externi. Cercetătorul activității științifice elucidează aceste aspecte decisive de natură socială și culturală care influențează alegerile și construcția ordinii din haosul inițial.

Acest tip de cercetare a științei este întreprinsă de Latour în cartea *Les Microbes: guerre et paix* (apărută în limba engleză cu titlul *The Pasteurization of France*) [7] în care cercetează viața și cariera lui Louis Pasteur. El propune o biografie politică pe baza căreia cercetează contextul social și situarea socio-culturală a lui Pasteur cu scopul de a dezvălui forțele sociale care au influențat cariera lui Pasteur și felul în care au fost acceptate teoriile acestuia de către comunitatea academică, practicienii și societatea în sens larg. Latour susține că putem da o explicație ideologică acceptării și respectiv, respingerii teoriei lui Pasteur de către diverse grupuri sociale. Suntem într-o Franță caracterizată prin dinamism social și schimbări structurale ca urmare a ascensiunii burgheziei și a dominanței iluministe. Latour propune o versiune radicală a tezei subdeterminării, deja bine articulată în epistemologia post-analitică în continuarea lui Quine. Întreaga sa argumentație, încorporată într-un cadru conceptual constructivist, subminează teza că acceptarea și respingerea teoriilor științifice este decisă pe bază de experimente, dovezi și rațiuni. Lucrurile ar sta cu totul altfel în sensul că factorii sociali și culturali sunt aceia care fac diferența între acceptarea sau respingerea unei teorii științifice. Într-un fel, teza lui Latour este analoagă principiului potrivit căruia „factorii sociali sunt factori epistemici” formulat de Bloor și Barnes în cadrul „Programului tare” din sociologia cunoașterii.

Apoape în același timp cu cartea despre Pasteur, Latour lucrează la un alt proiect în care își propune să observe antropozogic modul în care oamenii de știință și inginerii își desfășoară activitatea. În *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society* [8] Latour formulează și un așa-numit *Al Doilea Principiu* al sociologiei cunoașterii: oamenii de știință și inginerii vorbesc în numele noilor lor aliați pe care i-au format și înrolat ca reprezentanți ai lor și adaugă aceste resurse neașteptate pentru a înclina balanța puterii în favoarea lor. Cu alte cuvinte, știința este construită prin relații de putere între grupuri sociale care prin alegerile lor decid direcțiile de dezvoltare ale științei. Această alianță dintre oamenii de știință și ingineri este explicată prin aceea că cercetarea fundamentală are aplicații inginereste, iar cercetarea ca atare depinde de tehnologiile disponibile în laboratoare care au caracteristici industriale.

Așadar, acest tip de relativism presupus de constructivismul social ia în considerare aspecte care nu fuseseră până atunci investigate, așa cum ar fi interesele de tip politic și alte alegeri și preferințe care sunt ghidate tot de asemenea sensibilități și idiosincrazii personale sau de grup. În acest sens, „afacerea Sokal” a dezvăluit, cel puțin în intenția

inițiatorului, că derapajul este unul foarte profund de vreme ce simpla folosire a unui vocabular preferat devine un criteriu al acceptării.

Dintre criticile formulate redau câteva care pot duce la un proiect de cercetare de amplitudine filosofică. Paul Bogossian detectează o legătură între relativism și tendința de a înlocui afirmațiile în termeni de adevăr și temeuri cu afirmațiile făcute în termenii unor criterii politice. [9, p. 14] Astfel, în evaluare se folosesc standarde politice în loc de fapte, acestea din urmă fiind considerate construcții sociale. De exemplu, se va putea spune că feminismul este legitim deoarece promovează interesele femeilor în cercetare. Sau, în cazul discuției despre nativii americani,]n leg[tur[cu așa-zisul mit al nativilor, se va putea spune că sunt valide două construcții sau nara'iuni diferite, una a populației industrializate de tip occidental, pentru care nativii au venit în America după ce au traversat strâmtoarea Bering, alta a însăși nativilor, care cred că au urcat la suprafață din lumea subterană a spiritelor. [10, p. 1-2] John Searle, într-o recenzie la cartea lui Paul Bogossian, *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism*, a calificat o teorie de felul celei propuse de Latour drept o poziție constructivistă socială extremă care duce la rezultate greu de acceptat [11] Dar cea mai intuitivă observație critică aparține lui Gross și Levitt argumentează că dacă aplicăm teza lui Latour în contexte non-științifice ea devine absurdă. Dacă niște văcari aflați într-o cameră cu ferestrele închise discută dacă afară plouă sau nu și apoi ies afară și observă picături de ploaie în aer și apă pe sol, atunci, după Latour, ploaia ar fi fost construită social. [12, p. 58]

Referințe:

1. SOKAL, A. Transgressing the Boundaries: Toward a Transformative Hermeneutics of Quantum Mechanics. În: *Social Text*, No. 46/47, 1996, pp. 217-252.
2. SOKAL, A., BRICMONT, J. What is all this Fuss About. În: *Times Literary Supplement*, 17 octombrie 1997, p. 17.
3. SOKAL, A., BRICMONT, J. *Intellectual Impostures*, Profile, London, 1998.
4. LATOUR, B., *Reassembling the social: an introduction to Actor-network theory*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2005. .
5. LATOUR, B., WOOLGAR, S. *Laboratory Life: the Social Construction of Scientific Fact. Introduction by Jonas Salk. With a new postscript of the authors.* Princeton University Press, Princeton. 1986.
6. WOOLGAR, S. Writing an intellectual history of scientific development: the use of discovery accounts. În: *Social Studies of Science*, No. 6, 1976, pp. 395-422.
7. LATOUR, B. *The Pasteurization of France*, Harvard University Press, Cambridge, 1988.
8. LATOUR, B. *Science in Action. How to Follow Scientists and Engineers Through Society*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts. Massachusetts, 1987.

9. BOGOSSIAN, P. , What the Sokal Hoax Ought to Teach us, În: *Times Literary Supplement*, 13, pp. 1996, 14-15.
10. BOGOSSIAN, P. *Fear of Knowledge: against Relativism and Constructivism*, Oxford University Press, Oxford, 2006.
11. SEARLE, J. Why should you believe it?, În: *The New York Review of Books*, 24 septembrie 2009.
12. GROSS P. R., NORMAN L. *Higher Superstition: The Academic Left and its Quarrels with Science*, John Hopkins University Press, Baltimore, 1998.